

Boże, spraw, aby ten czas, który jest przed nami, nie był stracony!
Niech przez ten cały rok towarzyszą nam słowa Psalmisty:

*Wznoszę swe oczy ku górom:
skądże nadejdzie mi pomoc?
Pomoc mi przyjdzie od Pana,
co stworzył niebo i ziemię.
On nie pozwoli zachwiać się mej nodze
ani się zdrzemnie Ten, który cię strzeże.
Oto nie zdrzemnie się
ani nie zaśnie
Ten, który czuwa nad Izraelem.
Pan cię strzeże,
Pan twoim cieniem
Przy twym boku prawym.
Za dnia nie porazi cię słońce,
ni księżyc wśród nocy.
Pan cię uchroni od zła wszelkiego.
Czuwa nad twoim życiem.
Pan będzie strzegł
twojego wyjścia i przyjscia
teraz i po wszystkie czasy (Ps 121).*

Szcześć Boże!

Ks. Andrzej Kwaśniewski

KSIĘGOZBIORY PRYWATNE ZACHOWANE W BIBLIOTECE KAPITUŁY KIELECKIEJ (XV–XVIII W.)

W średniowieczu najcenniejszą instytucją, jaką posiadało nasze miasto Kielce była kapituła; kolegium duchownych ustanowionych po to, aby we własnym kościele sprawować służbę Bożą, starając się specjalnie o rozszerzanie nabożeństwa do Matki Bożej. Kiedy w XII wieku biskup krakowski Gedeon zbudował kolegiatę za miastem, wśród lasów, na skalistym wzgórzu, zabrzmiał tu śpiew godzin brewiarzowych w miejscu, gdzie przedtem brzmiały tylko głosy dzikich zwierząt.

Aby odprawiać nabożeństwa przynoszące chwałę Bogu i zbawienny pożytek ludziom należało posiadać odpowiednie księgi. Dlatego też kanonik

Mikołaj Goworek polecił swojemu wikariuszowi Falisławowi sporządzić antyfonarz i przekazać go kapitule. Falisław, choć jako wikariusz był przedstawicielem duchowieństwa niższego, posiadał jednak wykształcenie uniwersyteckie, odbył studia na uniwersytecie praskim, zapewne w związku z tym posiadał umiejętności pozwalające na sporządzenie antyfonarza. Antyfonarz został napisany przez Falisława na pergaminie w 1372 roku; nazywany jest w literaturze Antyfonarzem Kieleckim; faktycznie jednak zawiera śpiewy diecezji krakowskiej. W średniowieczu każda diecezja miała swoje księgi liturgiczne. Falisław przepisał antyfonarz krakowski dla Kapituły Kieleckiej, która, jeśli chodzi o procedencję, posiadała czwartą pozycję wśród kapituł diecezji krakowskiej. Antyfonarz Kielecki jest najstarszym antyfonarzem krakowskiej diecezji. Kraków nie posiada tak starego antyfonarza¹.

Sprawowanie czynności kultowych powodowało zapotrzebowanie nie tylko na księgi liturgiczne; potrzebne były również książki biblioteczne, zbiory kazań i dzieła teologiczne. Kanonicy postarali się więc o przepisanie dzieł potrzebnych im do uprawiania teologii. W bibliotece seminaryjnej w Kielcach zachował się zbiór rękopisów kapitulnych. Zbiór ten posiada katalog drukowany, opracowany przez księdza Jerzego Wolnego². Z ustaleń Wolnego wynika, że zachowało się około 150 różnych dzieł w 30 kodeksach rękopiśmiennych. Spośród nich kilka posiada noty proveniencyjne pozwalające ustalić prywatnych posiadaczy, którzy przekazali książki do biblioteki kapitulnej. W ten sposób pierwsi uczeni kieleccy dają się poznać historii.

Rękopisy te znajdują się dziś, poza księgozbiorem kapitulnym, w dziale rękopisów biblioteki seminaryjnej w Kielcach. Dzięki katalogowi ks. Wolnego poznajemy duchownych, którzy przekazali książki do biblioteki kapitulnej. Wikariusz kielecki Adam ofiarował kapitule w 1430 roku kodeks zawierający dzieła: *Notae theologicae de Beata Virgine*, *Conradus de Solatu*, *Lectura super psalterium*, *Pseudo-Augustinus – Liber de vita christiana*, *Variae notae theologicae* oraz *Sinonima theologicae*. Także wikariusz Adam podarował kapitule kodeks zawierający m. in. *Ioannes Marchesius, Mammothrectus seu dictionarium vocabulorum bibliorum*³. Kanonik kielecki Stanisław z Jankowic (*Stanislaus de Jankovicze*) w 1440 roku podarował bibliotece kieleckiej kilka kodeksów zawierających m. in. kazania Peregryna z Opoła, kazania Hieronima z Pragi, apokalipsę Mojżesza, postyllę Łukasza z Koźmina. Z zapisów proveniencyjnych odczytanych przez Wolnego wynika, że Stanisław z Jankowic był kanonikiem kieleckim, kanonikiem krakowskim oraz prebendarzem w Chodlu, *de Chotel alias de Jankovicze*⁴. Wyczawski, powołując się na wizytację kardynała Radziwiłła, podaje, że wśród rękopisów kapitulnych w Kielcach znajdowały się trzy woluminy

przepisane przez ks. Stanisława z Jankowic⁵. Wskazywałoby to na istnienie w Kielcach skryptorium kapitulnego.

Gdy pojawił się druk, duchowieństwo nabywało dzieła drukowane. Biblioteka Kapituły Kieleckiej zachowała się niemal w całości – zawiera w większości druki. W latach siedemdziesiątych dwudziestego wieku przeniesiona z katedry i umieszczona w bibliotece seminaryjnej w Kielcach (fizycznie w jednej szafie) jako depozyt⁶. Obecnie księgozbiór kapitulny posiada własny ciąg sygnatur od K.001 do K.00235. Noty proveniencyjne pozwalają zidentyfikować pierwotnych właścicieli druków.

Wikariusz kolegiaty Marcin z Kielc (*Martinus de Kielcze*) (XVI w.) posiadał w swoich zbiorach czterotomową Biblię z Postyllą Mikołaja z Liry⁷, komentarz do psalmów Ludolfa z Saksonii⁸ oraz *In psalmum septuagesimum octavum enarratio lamentatoria* Mikołaja Herborna⁹. Stanisław z Bodzenty-na (*Stanislaus de Bodzentin*) (XVI w.) posiadał *Lexicon biblicum* Andrzeja Placusa¹⁰, komentarz do czterech ewangelii Teofilakta¹¹. Żyjący w XVII wieku wikariusz kolegiaty Jan Wypiórowicz przekazał dla biblioteki kapitulnej: *Lexicon Biblicum* Andrzeja Placusa¹², *Enarratio epistolarum & evangeliorum de sanctis per totum anni* Dionizego Kartuzza¹³, *Exemplorum sacrosanctae scripturae liber absolutissimus* Mikołaja Hanapusa¹⁴.

Wymienione powyżej tytuły zachowanych druków świadczą o napływananiu dzieł biblijnych do środowiska kieleckiego. Zestawione tytuły, występujące w księgozbiorach trzech duchownych, nasuwają do rozważania inspirujący temat: Biblia i biblistyka na prowincji w średniowiecznym i w potrydenckim Kościele. Na szczególną uwagę zasługuje Biblia z postyllą Mikołaja z Liry, występująca w księgozbiorze Marcina z Kielc. Mikołaj z Liry jest przedstawicielem egzegezy literalnej. Z pochodzenia Żyd, urodzony w Normandii, zmarły w Paryżu. Około 1300 roku wstąpił do franciszkanów. Znał język grecki i hebrajski oraz tradycję egzegetyczną, korzystał z egzegezy żydowskiej. Postylla Mikołaja była bardzo popularnym i ważnym komentarzem w średniowieczu i w XVI wieku. Wiceprepozyt Marcin w 1558 roku przekazał testamentalnie postyllę Mikołaja z Liry. Wskazuje to, że w czasach reformacji i reformy katolickiej znano w Kielcach postyllę Mikołaja z Liry. Marcin z Kielc zmarł w 1558 roku jako wikariusz. Wikariusze, w przeciwieństwie do ówczesnych kanoników, zachowywali obowiązek rezydencji. Oznacza to, że wikariusz Marcin jako posiadacz Postylli przebywał na stałe w Kielcach. Obok wspomnianej postylli i innych dzieł dotyczących bezpośrednio Biblii występowały dzieła biblijne związane z pracą duszpasterską. Są to: *Enarratio epistolarum & evangeliorum de sanctis per totum anni* Dionizego Kartuzza i *Exemplorum Sacrae Scripturae* – rodzaj moralnej konkordancji biblijnej podającej egzemplaria biblijne.

Obok dzieł związanych z Biblią ważną grupę książek stanowią dzieła Ojców Kościoła. Biblia i Ojcowie Kościoła to w epoce nowożytnej podstawowe źródła wiary. Występowanie druków z tekstami Ojców Kościoła to realizacja postulatu powrotu do źródeł. Na pierwszym miejscu należy wymienić dar Marcina Kromera (XVI w.), który jako kanonik kielecki przekazał do biblioteki kapitulnej dwa woluminy z drukami listów św. Hieronima. Na jednym z woluminów znajdujemy notatkę następującej treści: „*D[ominus] Mart[inus] Cromerus Can[onicus] Crac[oviensis] Varmien[sis] etc. Ecclesiae Kielcensi[s] donavit 1565*”; [uzupełnione inną ręką:]. „*Eiam anno Domini 1571 Ep[iscop]us Varmien[sis] – Nove[m]b[er] 26 [nieczyt.]*”¹⁵.

Żyjący w XVI wieku wikariusz kielecki (wicekustosz) Jana z Kielc Opatka [*Joannes de Kielcze alias Opatek*], posiadał w swoim księgozbiorniku druk z dziełami Jana Chryzostoma oraz dwa tomy listów św. Hieronima¹⁶. Wikariusz i oficjał kielecki Maciej z Końskich (XV/XVI w.) przekazał kapitule druk zawierający drugą część dzieł św. Ambrożego¹⁷. Z księgozbiornika kapituły i proboszcza Radomia Walentego Gniewisza (XVII w.) zachował się drugi tom dzieł św. Bernarda oraz *De Civitate Dei* św. Augustyna¹⁸. Współczesny Gniewiszowi kanonik i oficjał kielecki Jan Hilary Kasztulski posiadał Komentarz do psalmów Arnobiusz Apher¹⁹.

W księgozbiornikach duchownych związanych z kolegiatą zachowały się podręczniki liturgiczno-duszpasterskie. To, co Grzegorz nazywa *ars artium* nie mogło przecież być poza horyzontem intelektualnym kapłanów takiej kapituły. Dzieła te traktują o sprawowaniu sakramentów, o Mszy św. i aspektach duszpasterskich wynikających z kultu Bożego – duszpasterstwo liturgiczne. Z księgozbiornika wikariusza i oficjała Macieja z Żarnowca (XV/XVI w.) zachowało się *Rationale divinorum officiorum* Wilhelma Duranda²⁰. Wikariusz Marcin z Kielc (*Martinus de Kielcze*) (XVI w.) posiadał w swoim księgozbiorniku *Parochiale curatorum* Michała Lochmaiera²¹. Wikariusz kolegiaty Stanisław z Bodzentyna (XVI w.) posiadał: *Manipulus curatorum* Gwidona de Monte Rothri oraz *Tractatus sacerdotalis* Mikołaja z Błonia²².

Rationale divinorum officiorum zawiera konieczne wiadomości na temat duszpasterstwa. Traktat ten dzieli się na osiem części i obfituje w symboliczne tłumaczenia czynności sakramentalnych²³. *Manipulus curatorum* Guidona de Monte Rotherii omawia trzy zagadnienia: sakramenty, słuchanie spowiedzi i artykuły wiary²⁴. *Tractatus sacerdotalis de sacramentis* został napisany przez Mikołaja z Błonia, który był wykładowcą Akademii Krakowskiej i proboszczem Charłupi Mniejszej w diecezji poznańskiej. Biskup poznański Stanisław Ciołek zlecił Mikołajowi napisanie podręcznika dla duchowieństwa. Po powstaniu dzieła biskup i kapituła poznańska polecieli ten

podręcznik duchowieństwu. Ci rządcy kościołów, którym udowodniono, że nie stosują się do przepisów podręcznika mieli „zapłacić karę synodalną”. Napisany dla diecezji poznańskiej *Tractatus sacerdotalis de sacramentis* stał się podręcznikiem znanym i używanym przez teologów i duszpasterzy w całej Europie²⁵. *Parochiale curatorum* składa się z dziesięciu części poświęconym zagadnieniom związanym z prawami parafialnymi, dziesięciami, pokutą, Mszą św., uposażeniem duchownych (i inne)²⁶.

Powyższe podręczniki liturgiczno-pastoralne zawierają nauczanie na temat sprawowania kultu Bożego (siedem sakramentów, Msza św.). Ujmują one całokształt działań liturgiczno-pastoralnych. Obok nich odrębną grupę podręczników stanowią te, które dotyczą tylko sakramentu spowiedzi, czyli są to podręczniki spowiednicze. Wikariusz Marcin z Kielc (*Martinus de Kielce*) (XVI w.) posiadał w swoim księgozbiorze *Summa peccatorum* kardynała Kajetana (Cajetanus Thomas de Vio)²⁷. Z księgozbioru profesora Akademii Krakowskiej Piotra Wedelicjusza z Obornik zachowała się *Summa summarum quae Syluestrina dicitur autorstwa* Silvestera de Prierio²⁸. Wikariusz i oficjał kielecki Florian Piltowski (XVI w.) posiadał *Summa Angelica de casibus constientiae* autorstwa Angelus de Clausio²⁹. Czwarty Sobór Laterański (1215 r.) wprowadził obowiązek spowiedzi i Komunii wielkanocnej. Realizacja nakazu wiązała się z koniecznością kształcenia duchowieństwa. *Summa peccatorum* kardynała Kajetana jest praktycznym podręcznikiem. Zawiera zestawione w porządku alfabetycznym grzechy i inne hasła związane ze spowiedzią³⁰. Dzieło to w zamyśle autora miało być pomocą dla spowiedników „mniej uczonych”; rozwiązania tam podawane są opracowane z wyczuciem psychologicznym³¹. Występowanie podręczników duszpasterskich i spowiedniczych w księgozbiorach prywatnych wskazuje na zainteresowania duchownych. Wolno przyjmować, że kapituła musiała wykorzystywać je do studium osobistego, jak również do kształcenia kandydatów do święceń, gdy nie było seminariów.

W epoce nowożytnej funkcję średniowiecznych podręczników spowiedniczych przejmowała teologia moralna. Gdy w czasach nowożytnych teologia podzieliła się na moralną i dogmatyczną nie zabrakło przy tym przedstawicieli Kieleckiej Kapituły. Kanonik i oficjał kielecki Maciej Obłamkowicz wraz z bratem Mikołajem ofiarowali pieniądze na uposażenie nowotworzonych katedr na Akademii Krakowskiej: uposażyli katedrę teologii spekulatywnej i katedrę teologii moralnej³². Zachowana w Kieleckiej Kapitułe druga część *Tractatum theologicum* Adama z Opatowa trafiła do biblioteki przekazana testamentem oficjała kieleckiego Macieja Obłamkowicza (XVII w.)³³. Jest świadectwem pozostawiania duchowieństwa miejscowego w głównym nurcie przemian kościelnych XVII wieku.

Biblioteka kanonika Wojciecha Strzemeskiego składająca się z 30 książek została przekazana testamentem do kapituły. Na każdej z zachowanych dziś książek znajdujemy notatkę sporządzoną tą samą ręką: „*Post mortem R. D. Alberti Strzemeski Can[onici] Eccl[es]iae ab executoribus donat 1602*”. Księgozbiór kanonika Wojciecha Strzemeskiego wskazuje na jego szerokie zainteresowania; zachowały się: *Opera* Euzebiusza z Cezarei³⁴, *Antiquitatum Iudaicarum* Józefa Flawiusza³⁵, *Polonia* Marcina Kromera³⁶. Dzieła te wskazują na zainteresowania historyczne kanonika Strzemeskiego. Występują w jego księgozbiorze wybitni teologowie polscy: Stanisław Hozjusz – *Confesio catholicae fidei*³⁷, Stanisław Sokołowski – *Opera*³⁸. Strzemeski posiadał ponadto *Breviarium Romanum* wydane w 1570 roku³⁹. Wiadomo, że Breviarz Rzymski (po reformie trydenckiej) był wydany po raz pierwszy w 1568 roku⁴⁰. Zachowany po kanoniku Strzemeskim brewiarz posiada artystycznie wykonaną oprawę i superekslibris (tłoczenie na oprawie ze znakiem własnościowym – herb i inicjały). Po śmierci właściciela w 1602 roku brewiarz na mocy testamentu znalazł się w bibliotece kapitulnej. Jest to przykład wczesnego zastosowania księgi, ze zreformowanej liturgii, w Kielcach.

Niezwykle interesujący druk liturgiczny zachował się po kanoniku Janie Hilarym Kasztulskim. Jest to patronał brewiarzowy kanoników miechowskich: *Officia propriae festorum Canonici Ordinis SS. Sepulchri Domini Hierosolymitani* wydane w Krakowie w 1620 roku⁴¹. Po przyjęciu liturgii rzymskiej przez Kościół w Polsce konieczne były patronały. W Breviarzu i Mszałe Rzymskim nie było bowiem oficjów o świętych polskich. Wspomniana księga – *Officia propriae festorum Canonici Ordinis SS. Sepulchri Domini Hierosolymitani* to wyciąg z dawnych ksiąg liturgicznych bożogrobców

W księgozbiorze kapitulnym zachowała się jedna książka, której posiadaczem był kanonik Jan Jerzy Konrad: *De proprietatibus rerum* autorstwa Bartłomieja Anglika⁴². Jest to encyklopedia, która powstała około 1250 roku. *De proprietatibus rerum* to praca nad pogodzeniem wiedzy przyrodniczej, znanej na Zachodzie we wczesnym średniowieczu, z „nową” wiedzą przyrodniczą, która docierała do Europy za pośrednictwem łacińskich tłumaczeń literatury arabskiej i greckiej. Syntezy Bartłomieja są ważnym etapem przyswajania sobie przez zachodnich uczonych wiedzy przyrodniczej⁴³.

Do wymienionych grup: dzieł o tematyce biblijnej, druków z tekstami Ojców Kościoła, podręczników duszpasterskich, ksiąg liturgicznych należy dodać zbiory prawne i druki kazań. Zachowane w księgozbiorze kapitulnym książki z notami proweniencyjnymi duchownych związanych z kolegiatą kielecką świadczą o różnorodnych zainteresowaniach posiadaczy. Wskazują

na dostęp do ważnych nurtów teologii. Znamiona kultury intelektualnej dawnego środowiska kieleckiego wskazują, że kapituła jest najcenniejszą instytucją, jaką posiada nasze miasto Kielce i Kościół kielecki.

Przypisy:

- ¹ Miazga T., *Antyfonarz Kielecki z 1372 roku pod względem muzykologicznym*, Graz 1977.
- ² Wolny J., *Inventaire des manuscrits théologiques médiévaux de la bibliothèque du chapitre à Kielce*, w: „*Mediaevalia Philosophica Polonorum*”, 1971 (XVI), s. 43–85.
- ³ Wolny J., *Inventaire des manuscrits théologiques médiévaux de la bibliothèque du chapitre à Kielce*, w: „*Mediaevalia Philosophica Polonorum*”, 1971 (XVI), s. 50–55.
- ⁴ Wolny J., *Inventaire des manuscrits théologiques médiévaux de la bibliothèque du chapitre à Kielce*, w: „*Mediaevalia Philosophica Polonorum*”, 1971 (XVI), s. 43–85.
- ⁵ Wyczawski E. H., *Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI w.*, w: „*Polonia Sacra*”, 6 (1953/1954), z. 2, s. 114–142; r. 7 (1955), z. 1, s. 27–68, z. 2, s. 128.
- ⁶ Informacja o przeniesieniu pochodzi od Ks. Prof. Daniela Olszewskiego.
- ⁷ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00215.
- ⁸ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00141.
- ⁹ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.0026.
- ¹⁰ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00174.
- ¹¹ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.0052.
- ¹² Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00186.
- ¹³ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00199.
- ¹⁴ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.0022.
- ¹⁵ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00234/II.
- ¹⁶ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00187, sygn. K.00188.
- ¹⁷ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00130.
- ¹⁸ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00226, sygn. K.00228.
- ¹⁹ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00121.
- ²⁰ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00190.
- ²¹ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00127.
- ²² Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00115.
- ²³ Zahajkiewicz M., *Teoria duszpasterstwa*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1–3, red. Rechowicz M., Lublin 1975–77, t. 1, s. 215–216.
- ²⁴ Wolny J., *Z dziejów katechezy*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1–3, red. Rechowicz M., Lublin 1975–77, t. 1, s. 189.
- ²⁵ Zahajkiewicz M., *Teoria duszpasterstwa*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 1–3, red. Rechowicz M., Lublin 1975–77, t. 1, s. 232–233.
- ²⁶ Hurter H., *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, tomus II (ab anno 1109–1563), Oeniponte 1906., kol. 1081.
- ²⁷ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00127.
- ²⁸ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00182.
- ²⁹ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00148.

³⁰ Bauer R., Cajetan de Vio, Thomas, OP, *Lexicon für Theologiae und Kirche I–X*, red. Höfer, K. Rahner, Freiburg im Br. 1957–1965, t. 2, kol. 875–876.

³¹ Pryszyk J., *Historia teologii moralnej*, Warszawa 1987, s. 113.

³² Pieniążek – Samek M., *Kielce XVII–XVIII wiek. Słownik biograficzny*, Kielce 2003, s. 109.

³³ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00136.

³⁴ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00178.

³⁵ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach sygn. 003005.

³⁶ Dzieło znane z inwentarza z 1650 roku, obecnie nie zachowane.

³⁷ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00177.

³⁸ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach sygn. 01001.

³⁹ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00213.

⁴⁰ Danielski W., *Brewiarz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1–13, Lublin 1995–2009, t. 2, kol.1067.

⁴¹ Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00101.

⁴² Biblioteka Kapituły Katedralnej w Kielcach sygn. K.00153.

⁴³ Kurdziałek M., Bartłomiej Anglik, *Bartholomaeus Anglicus*, OFM, *Encyklopedia Katolicka*, t. 1–13, Lublin 1995–2009, t. 2, kol. 75.